

VU Research Portal

Against All Authorities

Kamphuis, B.L.F.

2017

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Kamphuis, B. L. F. (2017). *Against All Authorities: The New Testament Conjectural Criticism of Jan Hendrik Holwerda (1805-1886)*. [PhD-Thesis - Research and graduation internal, Vrije Universiteit Amsterdam].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

SAMENVATTING

Jan Hendrik Holwerda (1805–1886) stond aan de basis van de Nederlandse Beweging van Conjecturaalkritiek op het Nieuwe Testament in de tweede helft van de negentiende eeuw. Deze studie gaat in op de vraag hoe Holwerda's nieuwtestamentische conjecturaalkritiek begrepen moet worden. Dit gebeurt vanuit drie verschillende invalshoeken: hoofdstuk 2 schetst de *Sitz im Leben* van Holwerda's kritiek; hoofdstuk 3 bespreekt theoretische aspecten ervan; hoofdstuk 4 analyseert de conjecturen zelf, en plaatst ze regelmatig in de context van de wetenschappelijke bemoeienis met de betreffende passage door de tijd heen.

Hoofdstuk 2 plaatst Holwerda's conjecturaalkritiek tegen de achtergrond van de klassieke filologie van de Leidse Radicale School. Holwerda werd volgens de beginselen van deze school opgeleid door Bake, Peerlkamp en Geel, en kwam in 1847 met een publicatie waarin hij de Leidse tekstkritiek toepaste op Josephus. Tegelijk paste hij in zijn eerste twintig jaar als predikant de conjecturaalkritiek toe op het Nieuwe Testament, echter zonder hierover te publiceren. Uiteindelijk leidde een vete met de Leidse hoogleraar Van Hengel ertoe dat Holwerda in 1853 zijn 'coming out' had als conjecturaalcriticus van het Nieuwe Testament.

Holwerda bleef een decennium lang publiceren op het Nieuwe Testament, waarbij hij meer dan honderd conjecturen voorstelde, en respect afdwong als 'de Litterator' van de Nederlandse theologie. Niettemin keerde hij het vakgebied vroegtijdig en verbitterd de rug toe; hij had teveel vijanden gemaakt. Ook zijn aanvankelijke vriendschap met en bewondering voor de grote Leidse graecus Cobet sloeg om in een levenslange vijandschap. Uiteindelijk bleek Holwerda toch veel invloed te hebben uitgeoefend op de volgende generatie Nederlandse nieuwtestamentici.

SAMENVATTING

Hoofdstuk 3 positioneert Holwerda's tekstkritische uitgangspunten ten opzichte van die van contemporaine tekstcritici van het Nieuwe Testament: Lachmann, Tischendorf en Tregelles. Dit gebeurt aan de hand van drie variabelen: 1) de verhouding tussen externe en interne kritiek; 2) de selectie van oude/betrouwbare handschriften; en 3) de rol van conjecturaalkritiek. Bij iedere variabele is het weer een andere tekstcriticus waar Holwerda het dichtst bij in de buurt komt: bij de eerste Tischendorf, bij de tweede Tregelles, bij de derde Lachmann.

Holwerda nam dus een geheel eigen positie in in de nieuwtestamentische tekstkritiek van zijn tijd. Enerzijds werd die positie bepaald door de Leidse klassieke filologie. Anderzijds heeft Holwerda in de specifieke problematiek van de nieuwtestamentische tekstkritiek zijn eigen weg moeten zoeken. Een opvallend voorbeeld daarvan is zijn weloverwogen en methodisch ingebedde voorkeur voor Codex Vaticanus, die hij regelmatig volgt wanneer de Moderne Kritische Tekst deze terzijde schuift: hij emendeert verscheidene te problematische B-lezingen.

Holwerda benadrukte dat door de wending van de Textus Receptus naar de 'oude tekst' de noodzaak van conjecturaalkritiek was toegenomen. Hij demonstreerde dit door veel conjecturen te maken op plaatsen waar de Textus-Receptuslezing een oplossing is van een probleem in een oudere en meer oorspronkelijke lezing. Tegelijk meende Holwerda dat de tekst van de oudste handschriften in veel gevallen helaas onherstelbaar bedorven was.

Hoofdstuk 4 begint met een analyse van Holwerda's conjecturen met behulp van de classificatie die al eerder gepubliceerd was door Kamphuis et al. De meest belangwekkende uitkomst van deze kwantitatieve analyse is dat Holwerda opvallend veel conjecturen maakt om 'filologische' problemen op te lossen (bij Holwerda met name grammaticale problemen). Holwerda maakt ongeveer evenveel conjecturen in de probleemcategorie 'passage-gerelateerd (inhoud)'; deze categorie lijkt echter in het algemeen in de conjecturaalkritiek het meest dominant.

Holwerda maakt vrijwel geen conjecturen die gericht zijn op het oplossen van tegenstrijdigheden met wat een auteur elders zegt, of met

SAMENVATTING

iets wat een andere Bijbelse auteur zegt. Holwerda was in het algemeen uitermate kritisch over harmoniserende tekstkritische en exegetische beslissingen. Niet zelden immers, zo wees hij aan, is er sprake van een persoonlijk belang: geleerden plooiën teksten naar hun eigen opvattingen.

Holwerda maakte liever ‘kleine’ conjecturen, zonder theologische implicaties – regelmatig zijn Holwerda’s conjecturen niet eens vertaalbaar. Hij hoopte op deze manier de nieuwtestamentische conjecturaalkritiek ingang te doen vinden: zonder theologische belangen op het spel viel de filologische discussie “zuiver wetenschappelijk” te voeren. Een goed voorbeeld hiervan is zijn conjectuur op 2 Korintiërs 3:3, waar hij voorstelt om καρδίας weg te laten. Ironisch genoeg is het juist een theologisch zeer significante conjectuur – de toevoeging van οὐχ aan εὐρηθήσεται in 2 Petrus 3:10 – die in dit proefschrift de meeste aandacht krijgt, omdat deze conjectuur is opgenomen in de *Editio Critica Maior* van de Katholieke brieven.

De bespreking van verscheidene specifieke conjecturen in het kwalitatieve deel van hoofdstuk 4 levert een dubbel beeld op. Enerzijds zijn er conjecturen die alleen nog waardevol zijn omdat ze iets zeggen over de tijd waarin en de persoon door wie ze gemaakt zijn; ze hebben voor vandaag geen inhoudelijke zeggingskracht meer. Dit is van toepassing op in elk geval een deel van Holwerda’s filologische conjecturen.

Halverwege de negentiende eeuw werden veel eigenaardigheden van het nieuwtestamentisch Grieks nog niet goed begrepen, Winers baanbrekende werk ten spijt. Onder invloed van Cobet, die gewend was om hellenistische grammaticale verschijnselen conjecturaalkritisch weg te poetsen, heeft Holwerda de nieuwtestamentische tekst soms aangepast aan de regels van de klassieke grammatica. Dit deed hij zowel door de voorkeur te geven aan ‘correcte’ handschriftvarianten boven ‘incorrecte’, als door zelf de correcte lezing te creëren als alle handschriften fout zaten. Een sprekend voorbeeld daarvan is zijn omgang met gevallen waarin ἐν gebruikt wordt waar je εἰς zou verwachten en andersom.

SAMENVATTING

Anderzijds toont deze studie aan dat veel andere Holwerda-conjecturen wel degelijk nog steeds inhoudelijk relevant zijn. Zo blijkt vaak dat heden ten dage gangbare exegetische oplossingen ook al bekend waren in het midden van de negentiende eeuw – en dat deze oplossingen regelmatig niet minder conjecturaal zijn dan Holwerda's tekstkritische voorstellen. Daarnaast krijgen we door Holwerda oog voor de problematiek van 'onmogelijke' Vaticanuslezingen die niet goed te verklaren zijn als corruptie van een andere handschriftlezing. Zijn conjecturen op deze plaatsen, zoals het voorstel om $\pi\acute{o}\tau\epsilon$ te lezen in Matteüs 14:3, verdienen serieuze overweging.

Kortom, er is alle reden om in elk geval in lexica en commentaren aandacht te besteden aan voorstellen van conjecturaalcritici als Holwerda. Wat dat betreft sluit dit proefschrift aan bij Ryan Wettlaufers recente pleidooi voor rehabilitatie van de nieuwtestamentische conjecturaalkritiek.

In een terugblik op het geheel schetst hoofdstuk 5 drie paradoxen die samen de essentie vatten van Holwerda's nieuwtestamentische conjecturaalkritiek. Ten eerste is Holwerda's conjecturaalkritiek onlosmakelijk verbonden met zijn paradoxale positie ten opzichte van de Leidse Universiteit: hij was zowel een zoon als een tegenstander van Leiden.

De tweede paradox betreft Holwerda's omgang met de oudste handschriften. Enerzijds stonden die voor hem meer op een voetstuk dan bijvoorbeeld voor Tischendorf. Dit betekende echter zeker niet dat hij, zoals Tregelles, de oudste lezing klakkeloos overnam. Regelmatig werd de Vaticanuslezing voor hem juist uitgangspunt voor een lezing van eigen makelij.

De derde paradox is dat Holwerda's conjecturaalkritiek zowel een venster vormt op zijn eigen tijd als op de toekomst van het vakgebied. De bespreking van concrete conjecturen laat zien dat deze soms ingehaald zijn door de tijd, bijvoorbeeld door voortschrijdend inzicht in het nieuwtestamentisch Grieks. Maar andere voorstellen van Holwerda blijken niets aan relevantie te hebben ingeboet en vormen, samen met andere oude conjecturen die op herontdekking wachten, een uitdaging aan de nieuwtestamentische tekstkritiek van de eenentwintigste eeuw.